

Калакура О.Я.

МОВНІ ПРАКТИКИ Й ЕТНІЧНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ДОНБАСУ

У статті аналізується етномовна структура населення Донецької та Луганської областей, з'ясовано протиріччя між мовною практикою та етнічною самоідентифікацією мешканців Донбасу. Визначено особливості етномовного складу обласних центрів та міст регіону, встановлено відмінності від етномовної самоідентифікації сільського населення. Розкрито наслідки русифікації регіону та перспективи інтегративних процесів

Ключові слова: *Донбас, українці, росіяни, чисельність, українська мова, мовні практики, мовне зросійщення, етнічна самоідентифікація*

Oleg Kalakura. Language practices and ethnic identity of the population of Donbass. The paper analyzes the ethnolinguistic structure of Donetsk and Lugansk regions, found contradictions between linguistic practices and ethnic self-identification residents of Donbass. The features of ethnolinguistic regional centers and cities in the region, found differences of ethnolinguistic identity of the rural population. Reveals the effects of Russification of the region and the prospects of integrative processes.

Keywords: *Donbass, Ukrainian, Russian, number, Ukrainian language, linguistic practice, linguistic Russification, ethnic identity*

Становлення національної (громадянської) ідентичності українців відбувається за складних політико-соціальних та економічних умов. Державотворчий потенціал українства, реалізований у відродженні України як соборної, самостійної, демократичної держави, був підтриманий представниками усіх етнічних груп країни. Водночас етнічний ренесанс, який охопив у середині 1980-х років титульний етнос та етнічні меншини, ускладнений ідеологічною та освітньо-культурною спадщиною радянського режиму, призвів до низки протиріч між центром та регіонами. Надмірна політизація питань етнокультурного розвитку, модернізації української національної ідеї, невизначеність геополітичних пріоритетів, частково зумовлені етнонаціональною структурою України, певними етнокультурними традиціями її складових. Метою цієї статті є аналіз етномовної структури населення Донецької та Луганської областей, вивчення протиріч між мовною практикою та етнічною ідентичністю мешканців Донбасу, які становлять 15% людності країни.

Найбільш істотні відмінності етномовної структури населення за поселенською мережею як наслідок радянської доби української історії, на думку В. Скляра [1], залишаються в південних та східних областях. Саме тут найбільш яскраво проявляються особливості етнічного складу і мовної структури урбаністичного середовища та сільського населення. Виходячи з пріоритетів культурної,

економічної, зовнішньоекономічної і партійної сфер, О. Кривицька у сучасній Україні виокремлює два типи ідеологічної орієнтації населення: «український» (галицький) і «радянський» (донецький) [2]. Громадські та політичні об'єднання, які опікуються російською культурою («Союз граждан Украины», «Славянское единство», «Русская община», «Донбасс молодой», «Донбасская Русь», «Русский Блок»), відстоюють і базують свою діяльність на декількох постулатах: «православие», «русская культура от докиевской Руси по сей день», «русский язык как язык общения и культурной жизни», «Донбасс – навсегда русский!» [3]. Ми не будемо дискутувати стосовно етнічної належності мешканців Українського Степу в часи до та після виникнення й падіння держави відомої як Київська Русь та аналізувати етноконфесійну площину розвитку регіону. Зупинимось на можливості використання російської мови як мови спілкування і культурного життя Донбасу, формуванні передумов такої ситуації, так званій проблемі дискримінації російської мови та вірогідності включення регіону до всеукраїнського річища культурного поступу.

Противники цього поступу вважають, що Донбас, так само як Крим, був включений в склад УРСР винятково з адміністративних, а жодним чином не історичних і культурних міркувань. Н. Пашина наголошує: економіко-територіальна особливість Донбасу полягає в тому, що він оформився як регіон у період формування вугільно-промислового комплексу і протягом півтора сторіччя був зосередженням великих індустріальних центрів із сильними технократичними традиціями. Спад промислового виробництва в 1990-х роках, ліквідація частини підприємств вугільної промисловості через їхню нерентабельність особливо гостро позначилися на соціально-економічній і політичній обстановці в регіоні. Ця ситуація, у поєднанні з етнокультурною своєрідністю і так званим мовним питанням, є головними складовими регіональної ідентичності в сучасному Донбасі. Особливу роль у регіональній ідентичності відіграють етнокультурні розходження. Групову національно-культурну самосвідомість Луганщини і

Донеччини, на думку дослідниці, не можна пояснити тільки поточними економічними і політичними процесами – вона має глибші корені [4]. Ми не маємо змоги описувати історію формування етнокультурної специфіки Донбасу, а вивчимо результати русифікації та радянізації краю.

За даними переписів 1970 [5], 1979 [6], 1989 [7] років простежувалося відносне зменшення частки українців і збільшення частки росіян в етнічній структурі населення Луганської області (відповідно, 54,8% і 41,7%, 52,8% і 43,8%; 51,9% і 44,8%) та Донецької області (відповідно, 53,1% і 40,6%, 50,9% і 43,2%; 50,7% і 43,6%). Своєрідний розворот у цьому процесі зафіксував Перший всеукраїнський перепис населення 5 грудня 2001 року, відтак частка українців зросла до 58,0%, а частка росіян зменшилася до 39,0% у Луганській області та, відповідно, до 56,9% і 38,2% у Донецькій. Кількість росіян у Донецькій області, порівняно з переписом населення 1989 року, зменшилася на 20,4%, у Луганській – на 22,5%. Стосовно ж до росіян у загальній чисельності населення України росіяни Донецької області становлять 22% росіян української держави, Луганської області – 12%. Абсолютна більшість росіян у містах Півдня та Сходу України є мігрантами радянської доби та їхніми нащадками у першому поколінні.

Насправді в роки незалежності відбулося лише часткове покращення ситуації для відновлення етнічної ідентичності українців Донбасу. У повоєнний період переважала тенденція розбіжності рідної мови мешканців краю з їхньою етнічною належністю. Від перепису до перепису зменшувалася відносна кількість українців – мешканців Луганської області, що вважали українську мову рідною: 1959 [8] – 87,5%, 1970 – 78,3%, 1979 – 71,6%, 1989 – 66,4%, 2001 – 50,4% і, відповідно, у Донецькій області: 1959 – 79%, 1970 – 78,3%, 1979 – 71,6%, 1989 – 59,6%, 2001 – 41,2%. У 2001 році серед усіх мешканців Луганської області рідною мовою вважали українську мову 30,01%, російську 68,84% мешканців [9], у Донецькій, відповідно, 24,10% і 74,92% [10]. Отже, можемо зробити висновок про швидші темпи русифікації населення

Донецької області, порівняно з населенням Луганщини. Це лише частково пояснюється відносною пропорцією в Луганській області сільського і міського населення: 14% і 86%, порівняно з Донеччиною: 10% і 90% за даними 2001 року. Тенденція до скорочення сільського населення і відповідного зростання міського продовжувалася й у наступне десятиліття. Так, 2011 року в Донецькій області міське населення становило 90,5%, сільське 9,5% [11], у Луганській – відповідно, 86,7% і 13,3% [12].

Частка українців в обласних центрах Донбасу, як і в Криму (в Луганську – 49,55%, Донецьку – 46,55%, Сімферополі – 20,75%), найменша серед обласних центрів Півдня та Сходу України (в Херсоні – 75,70% містян етнічні українці, Миколаєві – 72,68%, Дніпропетровську – 72,32% та Запоріжжі – 70,64%, в Одесі – 61,66% та Харкові – 60,99%). На відміну від обласних центрів, сільське населення переважної більшості південних та східних областей характеризується абсолютною перевагою українців за чисельністю. Так, їхня частка серед сільського населення Дніпропетровщини становила 90,43%, Миколаївщини – 89,14%, Херсонщини – 87,24% та Харківщини – 81,35%, а дещо нижчою була – в Донецькій, Луганській, Запорізькій та Одеській областях: в Донецькій – 73,45%, а в Луганській – 72,70%. Лише серед сільського населення Криму частка українців становила 27,36% [13].

У більшості міст обласного підпорядкування Донецької області (крім трьох) і у всіх районах області найбільшою етнічною групою є українці. Три міста Донецької області мають переважно російське етнічне населення: Донецьк (48,2% росіян і 46,7% українців), Єнакієве (51,4% росіян і 45,3% українців), Макіївка (50,8% росіян і 45,0% українців) [14]. Росіяни Донеччини більш компактно проживають також у містах: Горлівка, Краматорськ, Маріуполь, Слов'янськ, Торез, Харцизьк, у районах: Амвросіївському, Волноваському, Мар'їнському, Новоазовському, Старобешівському. Водночас мовна асиміляція (зросійщення) українців як наслідок інерційного впливу етномовних процесів радянської доби набула звичного поширення в урбаністичному середовищі Донбасу. Саме тут найвищий

ступінь мовного зросійщення українців: у Донецьку – 76,87%, Луганську – 73,33%.

Серед сільських українців Донбасу рівень частки російськомовних залишається значно меншим, ніж в обласних центрах, однак досить значним порівняно з іншими регіонами: в Донецькій області 21,44%, Луганській, відповідно, 14,24%. Рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців в обласних центрах істотно перевищував рівень зросійщення сільських українців, найбільше в Луганській – на 59,09% та Донецькій – на 55,43% [15].

Статистичні показники Донбасу практично протилежні загальноукраїнським показникам. Українську мову вважають рідною 67,5% населення України, для 29,6% рідною є російська, для 2,5% – інші мови. В сільській місцевості питома вага населення, яке вважає рідною мовою українську, досягає 85,8%, російську – 9,5%, у міських поселеннях україномовне населення становить 58,5%, російськомовне, відповідно, 39,5%. Уперше після Другої світової війни в Україні між 1989 і 2001 роками відбулося зростання питомої ваги як українців (від 72,7% до 77,8% від загалу), так і осіб, для яких українська мова є рідною (від 64,7% до 67,5% від загалу). В Україні відбувся перелом тенденції русифікації населення, що панувала у радянські часи. Подолання радянського минулого, згортання процесів зросійщення українців має вагомий позитивні результати у центральних і західних областях країни, досягнуті зусиллями широких верств суспільства, без застосування найменшого адміністративного примусу.

Привабливість російської мови та непрестижність української мови, як і взагалі – зверхність Росії над Україною, як зазначає О.Чирков [16], тримаються переважно на світоглядних і комунікативних звичках (стереотипах) політично провідних суспільних верств українства, з якими на даному етапі міцно злучені заможні підприємці та верхівка державного апарату. Важливими (пов'язаними з багатьма чинниками суспільного розвитку) безпосередніми причинами подальшого зростання питомої ваги українців, що не вважають українську мову своєю рідною мовою, дослідник називає: по-перше, масове повернення

зросійщених різною мірою українців до української етнічної самосвідомості й самоназви без повернення до вживання або до переважного вживання української мови, без усвідомлення її як своєї рідної; по-друге, масове формування у дітей та молоді української етнічної самосвідомості засобами російської мови на ґрунті «російськомовного» українознавства (історії, географії України, краєзнавства тощо), минулої і сучасної професійної культури Росії та «російськомовної» культури поглинених у різні часи російщенням українців. Частка етнічних українців у населенні України збільшилась. Трохи більше половини всього приросту частки українців у населенні становлять українці з російською рідною мовою. На Донбасі таких переважна більшість.

В результаті свого дослідження В. Скляр дійшов висновку, що у мовній структурі урбаністичного середовища зберігається інерційний вплив етномовних процесів радянської доби, який характеризувався не лише масовою міграцією росіян, але й перетворенням їх на домінуючу меншину, а українців – на масовий етнос (підпорядковану більшість). Тому у мовному середовищі українців, хоча й вони домінували за чисельністю, розгорнулися асиміляційні процеси, а росіяни в містах не зазнавали мовної асиміляції, хоча й були в меншості. Серед дисперсно розселених у містах представників етнічних меншинних груп переважало мовне зросійщення, а не українізація. Абсолютна більшість сільських мешканців південних та східних областей складалася з етнічних українців та україномовного населення, за винятком АР Крим. Однак за чисельністю сільське населення південних і східних областей, за винятком АР Крим та Херсонщини, поступалося населенню відповідних обласних центрів. Враховуючи перевагу за чисельністю, а також те, що обласні міста є комунікаційними центрами, етномовна ситуація в них безпосередньо впливає на етномовні процеси на Півдні та Сході України в цілому [17].

За переписом населення України 2001 р. у Донецькій області за національною (етнічною) належністю, окрім українців та росіян, досить компактно мешкають 77,5 тис.

греків (1,6% населення області), розпорошено 44,5 тис. білорусів (0,9%), 19,2 тис. татар (0,4%), 15,7 тис. вірмен (0,3%), 8,8 тис. євреїв (0,2%), 8,1 тис. азербайджанців (0,2%), 7,2 тис. грузинів (0,1%), 7,2 тис. молдован, 4,8 тис. болгар, 4,6 тис. німців, 4,3 тис. поляків, 4,1 тис. ромів (циган), представників інших національностей – 0,6%. У Луганській області мешкають 20,6 тис. білорусів (0,8% населення області), 8,5 тис. татар (0,3%), 6,6 тис. вірмен (0,3%), 3,3 тис. молдован (0,1%), 3,1 тис. азербайджанців, 2,6 тис. євреїв, 2,3 тис. ромів (циган), 2,1 тис. поляків, 2,1 тис. грузинів, 1,6 тис. болгар, 1,6 тис. німців, представників інших національностей – 0,6% [18].

Греки Приазов'я об'єднуються в дві етнічні групи: румеї-еллінофони, мова яких має п'ять діалектів, що належать до грецької групи індоєвропейської мовної сім'ї, та урумитюркофони, які спілкуються чотирма діалектами тюркської групи алтайської мовної сім'ї. Представники обох груп і нині йменують себе греками, але протягом історичного розвитку кожна група відокремлювала себе і майже не підтримувала зв'язків з іншою до початку ХХ ст. Православ'я як спільна релігія румеїв та урумів є одним із основних критеріїв їхньої належності до греків Приазов'я [19]. Місця компактного розселення греків Донецької області зосереджені у Великоновосілківському, Володарському, Першотравневому, Старобешівському, Тельманівському районах та в містах Маріуполі, Донецьку, Дзержинську. У Донецькій області проживає 84,7% від загальної кількості грецького етносу в Україні. Саме на Донеччині розташовані загальноукраїнські національно-культурні товариства греків – Федерація грецьких товариств України з осідком у Маріуполі, Спілка греків України з центром у Донецьку.

Білоруси компактно мешкають у містах Донецьк, Горлівка, Єнакієве, Краматорськ, Макіївка, Шахтарськ, Маріуполь, Торез, Харцизьк., татари – у містах Донецьк, Горлівка, Макіївка, Торез, вірмени – у Донецьку, Горлівці, Костянтинівці, Краматорську та Маріуполі, євреї – у Донецьку та Маріуполі, азербайджанці – у Старобешівському районі, грузини зосереджені здебільшого у містах Донецьк та Харцизьк, молдовани – у містах Горлівка та

Докучаєвськ. Болгари мешкають у Мар'їнському районі, німці – у місті Селідове, районах Новоазовський, Старобешівський, Тельманівський, поляки – у містах Донецьк та Горлівка, цигани – в містах Артемівськ, Дебальцеве, Дзержинськ, Слов'янськ. Турки компактно мешкають у Слов'янську, Артемівському, Великоновосілківському районах. Етнічні меншини краю, як і більшість його населення, досить урбанізовані. За умов іноетнічного оточення значна частина населення Донбасу продовжує зберігати національну самосвідомість. Водночас в середовищі етнічних меншин найбільш поширені процеси русифікації: визнають російську мову рідною більшість євреїв (95,8%), білорусів (85,5%), греків (91,3%), татар (73,9%).

Донбас сьогодні малоінтегрований в загальноукраїнські процеси, розмовляє переважно російською мовою, слухає і дивиться переважно російські та місцеві канали, читає російські та місцеві газети, має своїх місцевих лідерів і впливових представників у центрі, шанує російських і радянських героїв та авторитетів і не демонструє потреби міняти такий стан речей. Регіональний патріотизм мешканців Донбасу переважно позбавлений українського етнічного змісту. Місцева влада у боротьбі за «київський престол» не могла підтримати україноцентричне бачення розвитку регіону. Навпаки, вона консервувала культурно-духовну та освітньо-культурну ситуацію, пропагувала федералізацію та статус другої державної мови для російської мови.

Розглянемо можливість реалізації етномовних потреб мешканців Донбасу в інформаційній та культурно-освітній сферах. Станом на 01.01.2005 в області було зареєстровано 990 періодичних видань, з яких тільки 18 видавалися виключно українською мовою, у тому числі тільки одна обласна газета «Донеччина» з накладом у 20–25 тис. примірників на місяць, 69 газет і журналів видавалися українською та російською, а решта 666 – виключно російською. В інформаційному просторі Донецької області працюють 136 телерадіоорганізацій, з них – 38 телерадіокомпаній і 18 радіоорганізацій ефірного мовлення, 67 – телерадіокомпанії кабельного мовлення і 13 – радіоорганізації дротового мовлення, що мають ліцензії Національної Ради Укра-

їни з питань телебачення і радіомовлення. Теле-радіостанції регіону використовують у своєму ефірі в середньому 45% державної мови і 55% – російської, крім обласної державної телерадіокомпанії, яка веде програми у такому співвідношенні мов: українською – 65% і російською – 35% [20]. З часом ситуація не зазнала кардинальних змін, навпаки, загострилося мовне питання.

18 травня 2006 Донецька обласна рада ухвалила спеціальне рішення щодо регіонального статусу російської мови «Про створення умов для розвитку російської мови в Донецькій області», яке лише у 2010 р. було скасовано судами. 27 травня 2011 року Луганська обласна рада, посиляючись на те, що ніби для 91% населення області російська мова є рідною і що вони вільно нею володіють, «визнаючи російську мову як засіб вираження культурного надбання і спілкування більшості населення області», вирішила «інформувати громадськість, сільські, селищні, міські, районні ради на території Луганської області про те, що: згідно з рішенням Конституційного Суду України від 14.12.1999 № 10-рп/99 поряд з українською державною мовою при здійсненні повноважень місцевими органами виконавчої влади, органами Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування можуть використовуватися російська та інші мови національних меншин ... громадянин має право звертатися до державних органів, підприємств, установ і організацій українською, російською мовою, або мовою, прийнятою для сторін» [21]. Ухвалений документ був оприлюднений на сайті обласної ради лише російською мовою. Водночас Рада не звернула належної уваги на великий відсоток українців і мешканців області, які вільно володіють українською мовою, на те, як їхні конституційні права забезпечуються на території Луганщини.

Ухвалення 3 липня 2012 р. Закону «Про основи державної мовної політики», який передбачає встановлення офіційного використання регіональних мов у роботі місцевих органів державної влади при проживанні мінімум 10% носіїв на територіях, на яких поширена ця мова, знову розкололо країну. Законом передбачається, що в контексті Європейської хартії регіональних мов або мов меншин

заходи, спрямовані на використання таких в Україні, застосовуються до 18 мов. У серпні статус регіональної російській мові надали обласні Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Одеська, Херсонська, Харківська, а також міські Ізмаїльська, Одеська, Севастопольська, Харківська, Миколаївська та Херсонська ради. У вересні статусу регіональної російській мові надали Запорізька і Луганська міськради, а також Миколаївська обласна рада. Підтримала регіональний статус російської мови і міськрада Донецька, яка своїм рішенням доручила управлінню освіти, культури і туризму внести на розгляд сесії проект програми розвитку російської мови і російської культури в Донецьку на 2013–2017 роки. Відтак Маріупольська федерація грецьких товариств України підготувала звернення до Міносвіти і науки, молоді і спорту про надання новогрецькій мові статусу першої іноземної та вивчення її в школах поряд з англійською, французькою, німецькою мовами.

За даними, що наводить начальник управління освіти і науки Луганської облдержадміністрації І. Цимбал [22], в області склалося три типи загальноосвітніх шкіл: школи з українською мовою навчання, школи з російською мовою навчання і школи, в яких є класи з навчанням українською та російською мовами. Так, у 2004/05 навчальному році з 729 шкіл області 201 працювала як школа з українською мовою навчання, 174 працювали як школи з російською мовою навчання, 354 школи – з двома мовами навчання, в 2009/10 навчальному році, відповідно – 286, 152 і 291 школа. На кінець 2009/10 навчального року з 181170 учнів області 54,2% учнів шкіл навчалися російською мовою. Найбільше учнів, які навчаються російською мовою, у містах Луганську (87%), Брянці (67,2%), Алчевську (72%), Лисичанську (56%), Рубіжному (58%), а також Лутугинському (73%), Перевальському (77,3%), Станично-Луганському районах (68%). Педагогічний процес у школах області здійснюють 439 вчителів російської мови і літератури (зарубіжної). У 1–4-х класах понад 280 вчителів викладають російську мову, в 5–9-х класах – понад 1000 вчителів, у 10–11-х – понад 500 вчителів

викладають російську мову, літературу, спецкурси і факультативи з російської філології.

За офіційними даними, у 2004/05 навчальному році статус україномовного на Донеччині мали: 661 заклад дошкільного виховання (що становило 56,7%); 612 шкіл, що становило 53,4% (у 1991 україномовними були 100 малих сільських шкіл). Державною мовою навчалися 26%, тобто 113750 учнів (у 1991 р. всього 3%); 13 професійно-технічних училищ (11% усіх ПТУ Донеччини). Державною мовою навчалися 2,5% учнів системи професійно-технічної підготовки. За інформацією управління освіти і науки Донецької облдержадміністрації та громадських організацій етнічних спільнот [23] в області функціонують дошкільні, шкільні та вищі навчальні заклади, що задовольняють культурно-освітні потреби етнічних меншин, сприяють утвердженню української мови як державної в різних сферах суспільного життя. Так, в області діють 1147 дошкільних навчальних закладів, у яких виховується 123317 дітей. Статус україномовних мають 1044, що від загальної кількості закладів становить 91,0%, де виховується 92318 (74,9%) дітей від їхньої загальної кількості. Відповідно, кількість російськомовних дошкільних навчальних закладів – 103, кількість груп – 1375, кількість дітей – 30999. Мережа україномовних загальноосвітніх закладів області складає 750 шкіл і дорівнює 68,2% від загальної кількості відповідних закладів (1080), у яких навчаються державною мовою 46,7% від їхньої загальної кількості (323407). Порівняно з попереднім 2009/10 н. р. відсоток дітей, які виховуються українською мовою у дошкільних навчальних закладах, зріс на 2,1 пункта (72,8%), школярів – на 3,4 пункта (43,3% від їхньої загальної кількості учнів). Отже, відсоток дошкільнят, які навчаються і виховуються українською мовою, значно більший, ніж відсоток школярів.

У закладах освіти вживають деяких заходів щодо створення умов для учнів, які вивчають українську мову понад державний стандарт шляхом збільшення факультативів, курсів за вибором («Народознавство», «Ділове українське мовлення», «Літературне краєзнавство»,

«Фольклор і етнографія» тощо), в т.ч. ними у 2010 році було охоплено близько 29 тис. школярів. Профільне навчання («Українська філологія») сьогодні отримують 5,1 тис. учнів 10–11-х класів, 3,4 тис. учнів 1–11-х класів вивчають українську мову та літературу поглиблено.

Шкіл з російською мовою навчання в Донецькій області налічується 182, у яких навчається 54401 учень, шкіл з українською мовою навчання з російськими класами – 358, у яких російською мовою навчаються 64084 учні, шкіл з російською мовою навчання з українськими класами – 148, у яких російською мовою навчаються 53936 учнів. Як предмет мови етнічних меншин вивчають в 73 навчальних закладах області 5868 учнів, у тому числі: новогрецьку мову в 30 навчальних закладах – 2946 учнів, іврит у 2 навчальних закладах – 215 учнів, китайську мову в 1 навчальному закладі – 15 учнів, німецьку мову у 38 навчальних закладах – 2839 учнів, польську мову у 3 навчальних закладах – 212 учнів. Факультативно мови етнічних меншин вивчають у 59 навчальних закладах 2446 учнів: новогрецьку мову в 50 навчальних закладах – 2102 учні, німецьку мову в 1 навчальному закладі – 19 учнів, польську мову в 8 навчальних закладах – 325 учнів. У Донецькій області працює 17 недільних шкіл (595 слухачів): 1 вірменська (15 слухачів), 1 єврейська (60 слухачів), 2 німецькі (90 слухачів), 7 новогрецьких (268 слухачів), 4 польські (102 слухачі), 2 татарські (60 слухачів). Фінансування недільних шкіл здійснюється на громадських засадах, з бюджетних, спонсорських коштів та коштів національно-культурних товариств. Після закінчення недільних шкіл слухачам видаються свідоцтва.

Мови етнічних меншин вивчаються у 17 вищих навчальних закладах області (понад 2500 студентів). Це Вища духовна семінарія – 15 студентів вивчають іврит як предмет, Донецький національний технічний університет – 584 студенти вивчають німецьку мову як предмет, 120 студентів вивчають польську мову факультативно, Донецький національний університет – 47 студентів вивчають німецьку мову як предмет, 42 студенти вивчають польську мову як предмет, Донецький університет інформатики та

штучного інтелекту – 78 студентів вивчають німецьку мову як предмет, Донецька державна машинобудівна академія – 51 студент вивчає німецьку мову як предмет, Донецький національний університет економіки та торгівлі ім. М. Туган-Барановського – 195 студентів вивчають німецьку мову як предмет, Донецький інститут залізничного транспорту – 70 студентів вивчають німецьку мову як предмет, Донецький інститут соціальної освіти – 17 студентів вивчають німецьку мову як предмет, Донецький інститут ринку та соціальної політики – 171 студент вивчає німецьку мову як предмет, ПВНЗ «Донецький університет економіки та права» – 31 студент вивчає німецьку мову як предмет, Донецький національний медичний університет ім. М. Горького – 43 студенти вивчають німецьку мову як предмет, Горлівський державний університет іноземних мов – 130 студентів вивчають німецьку мову як предмет, Приазовський державний технічний університет – 126 студентів вивчають німецьку мову як предмет, 86 студентів вивчають новогрецьку мову як предмет, 130 студентів вивчають німецьку мову як предмет, Маріупольський гуманітарний університет – 55 студентів вивчають німецьку мову як предмет, 124 студенти вивчають новогрецьку мову як предмет, Слов'янський державний педагогічний університет – 278 студентів вивчають німецьку мову як предмет, Донецький державний університет управління – 40 студентів вивчають польську мову як предмет, Краматорський економіко-гуманітарний інститут – 100 студентів вивчають китайську мову як предмет. Вивчення новогрецької мови в школах та вишах України певною мірою суперечить традиційно властивим українським грекам урумській та румейській мовам. З метою подолання труднощів, які пов'язані з використанням і розумінням спеціальної термінології під час здійснення навчального процесу, виникає потреба в адаптації російськомовних студентів до умов навчання в українськомовних групах. Для полегшення адаптації студентів технічних ВНЗ викладачами підготовлені термінологічні словники як окремі, так і занесені до посібників, у тому числі й електронних.

Наведені дані переконливо свідчать, що попри те, що переважаючим населенням регіону є українці, вони не мають достатніх умов для свого освітньо-культурного розвитку. Обмеженими є і можливості представників етнічних меншин зберігати, здобувають освіту рідною мовою. Водночас зберігається стійка тенденція до оволодіння державною мовою переважною більшістю школярів та студентської молоді. У 2011/12 роках у зв'язку з так званою оптимізацією шкільної мережі, браком фінансування та неукомплектованістю відповідних шкіл учнями органи місцевої влади закрили декілька українських шкіл в Луганській та Донецькій областях. Це позбавило школярів права навчатися державною мовою і викликало протест громадськості. Під «скорочення» потрапили, зокрема, українські школи № 77 та № 44 у Макіївці, № 19 – в селищі міського типу Горняк, № 3 – у Лисичанську, № 15 – у Красному Лучі, № 111 та Українського гуманітарного колегіуму – в Донецьку. За даними начальника управління освіти і науки Донецької обласної державної адміністрації Ю. Соловійова у 2012/13 навчальному році російською мовою будуть навчатися 51,7% учнів, українською, відповідно, 47,3%. У школах з російською мовою навчання кількість годин української мови та літератури відповідає школам з українською мовою навчання [24].

Аналіз мовного змісту бібліотечних фондів свідчить про те, що частка україномовних видань відносно стабільна. Якщо у 2004 році у фондах бібліотек Донеччини налічувалося 569733 примірники (27,8%) видань українською мовою, то у 2005 році – 609763 примірники (29,1%). Важливими є дані мовного аспекту спілкування користувачів послуг бібліотек. Одержані дані свідчать про те, що основною мовою спілкування читачів є російська. Так, в сім'ї розмовляють російською мовою 67,3% опитаних, як російською, так і українською – 16,4% і лише 15,3% опитаних спілкуються вдома українською мовою. 2,4% читачів розмовляють в сім'ї іншою мовою: грецькою, білоруською, татарською, вірменською, польською. Подібна ситуація склалася і в професійному спілкуванні: 32,1% опитаних розмовляє на роботі російською мовою,

9,8% – як російською, так і українською, 9,5% – українською, це викладачі української мови та літератури ЗОШ, інших навчальних закладів, спеціалісти сільського господарства. У спілкуванні за місцем навчання перше місце посідає також російська мова – 35,3%, 11,5% респондентів однаково послуговуються як російською, так і українською і лише 7,4% спілкуються українською мовою. Незважаючи на це, труднощі під час читання літератури українською мовою відчують 26,7% опитаних. Для 53,3% читачів мова видання не має значення, 44,0% від усієї кількості респондентів стверджують, що мова видання для них має значення [25]. Ці цифри загалом корелюються зі статистичними даними переписів стовно рідної мови та володіння українською мовою. Суттєво розширити сферу вживання української мови, порівняно з сьогоденним станом речей, може досягнення фактичної реальної двомовності в регіоні.

Освітня галузь є фундаментом процесів щодо утвердження української мови як державної в усіх сферах суспільного життя та збереження культур етнічних меншин, становлення толерантної моделі поведінки молодого покоління. Виховання почуття національної ідентичності є пріоритетним завданням навчально-виховного процесу старших класів шкіл Донбасу. Прикладом молоді можуть слугувати видатні постаті, творчий доробок яких має загальнонаціональне або й вселюдське значення і які пов'язані з Донбасом. Зокрема, це письменник, громадський і політичний діяч, академік НАН України Іван Дзюба (Ясинувата), видатний просвітител, педагог Микита Шаповал (с. Сріблянка Артемівського району), видатний артист світової слави, хореограф, педагог Вадим Писарев (Донецьк), великий майстер фотографії, фотолітописець Другої світової війни Євген Халдей (Донецьк), видатний актор і режисер Леонід Биков (с. Знаменське Слов'янського району), золотий голос української опери Анатолій Солов'яненко (Донецьк), геніальні поети В. Сосюра (Дебальцеве), В. Стус (виріс у Донецьку), письменник, філософ, засновник Української Гельсінської групи М. Руденко (селище Юр'ївці тепер Лутугинського

району Луганської області). Без сумніву популяризація їхньої творчості, висвітлення громадянської позиції, ставлення до загальнонаціональних цінностей сприяє і сприятиме державотворчому процесу, інтегративним процесам.

Таким чином, проведений аналіз статистичних даних, матеріалів переписів та науково-публіцистичного дискурсу засвідчив дві протилежні тенденції, властиві населенню Донбасу. Перша – це зростання осіб, які відносять себе до титульного етносу, що частково підтверджує прагнення долучитися і до громадянської української нації. Друга пов'язана з продовженням домінування російської мови в регіоні, ігноруванням інтеграційних можливостей української мови. Певні успіхи українства в освітній сфері не переросли у якісні зміни внаслідок відсутності мовного оточення, відсутності продуманої, чіткої державної мовної політики, волі керівників держави та адміністрацій на місцях. На думку І. Дзюби, Донеччина в найгострішому вигляді акумулює успадковані з минулого мовні проблеми, характерні для всього Сходу і Півдня України, і тому саме вона б могла стати своєрідною лабораторією їхнього продуктивного розв'язання [26]. Важливо, що Програма Всеукраїнського перепису населення [27], в основу котрої покладено положення ст. 5 Закону України «Про Всеукраїнський перепис населення» та Рекомендації Конференції Європейських статистиків щодо проведення переписів населення та житлового фонду 2010 року, який декілька років вже переносився, зберегла положення про етнічне походження (національність) та рідну мову респондента, а також і володіння українською мовою. Наголосимо, що в період між останнім радянським і першим всеукраїнським переписами населення рівень володіння українською мовою в Донбасі зріс в 1,3 раза. Можливо, результати перепису дещо знімуть напругу навколо етномовних практик, етнічної та громадянської самоідентифікація населення Донбасу.

*. Скляр В. Відмінності в етномовній структурі населення обласних центрів та сільського населення Півдня та Сходу України // Українознавчий альманах. – К., 2011. – Вип. 5. – С.37–42

2. Кривицька О. Толерантність чи конфронтація: вектори етноконфліктного потенціалу України // Людина і політика. – 2001. – №6 (18). – С. 14 – 16.

3. Патриотам Донбасса. Портал Донецкой областной общественной организации Донбасская Русь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donbassrus.dn.ua/about.php>

4. Пашина Н. Етнововий чинник політичної ідентичності в Донбасі // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1 (10). – С.24-34.

5. Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. – Т. 4. – М., 1973.

6. Численность и состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1979 года. – М., –1984.

7. Національний склад населення України, ч. 1 (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). – К. – 1991.

8. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР. – М., 1963;

9. Всеукраїнський перепис населення 5 грудня 2001 року. Мовний склад населення Луганської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/lugansk/>

10. Всеукраїнський перепис населення 5 грудня 2001 року. Мовний склад населення Донецької області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/donetsk/>

*1. Демографічний паспорт – Донецька область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/statfile1_c_files/pasport.files/pasport/14/14_02_01.htm

*2. Демографічний паспорт – Луганська область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/statfile1_c_files/pasport1.htm?44

*3. Скляр В. Названа праця. – С. 38, 40.

*4. Скільки народів живе в Донецькій області? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kramtp.info/news/14/full/id=17159>

*5. Скляр В. Названа праця. – С. 38, 41.

*6. Чирков О. Центр ваги поросійщених українських мас пересувається на Донбас. (Російщення українців Донецької і Луганської областей за 13 років – від початку 1989 р. до кінця 2001 р. за статистичними даними). – Українознавство. – 2005. – С. 226.

*7. Скляр В. Названа праця. – С. 42.

*8. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / за ред. О.Г.Осаулєнка. – К., 2003. – С. 130, 137.

*9. Пономарьова І. С. Греки Приазов'я: етнологічні процеси в аспекті трансформації традиційної культури. : Дис... д-ра істор. наук: 07.00.05 – К., 2007. – С.3.

20. Білецький В.С. Схід України в інтегративних процесах сучасного державотворення [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=10955&print=Y

2*. Решение № 5/25 от 27.05.2011 г. О реализации конституционных гарантий на свободное использование русского языка, других языков национальных меньшинств в Луганской области [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://oblrada.lg.ua/print/7154>

22. Цимбал И. Выбор языка обучения в учебных заведениях области – требования и реалии времени [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.loga.gov.ua/oda/about/depart/guon/news/2010/08/18/news_17317

23. Інформаційно-аналітична довідка про стан міжетнічної ситуації та забезпечення прав національних меншин у Донецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.donoda.gov.ua/main/ua/publication/content/10982.htm>; Інформаційно-аналітична довідка про стан мовної ситуації та забезпечення прав національних меншин у Донецькій області станом на 01.01.2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.donoda.gov.ua/main/ua/publication/content/10984.htm>

24. Лехан Н., Кирдода Д. В новом учебном году... [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://lifedon.com.ua/home/5832-v-novom-uchebnom-godu.html>

25. Башун О., Супрунець Н. Змістовно-мовні потреби читачів Донецької області (результати соціологічного дослідження) // Що читають і що друкують на Донеччині? ... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://do.gendocs.ru/docs/index-370703.html>

26. Дзюба І.М. Донбас — край українського слова // Уроки правди і добра: поезія і проза // Упорядник та автор біографічних нарисів В.Оліфіренко. Передмова І.Дзюби — Д.: Донбас, 2001 С. 37.

27. Програма Всеукраїнського перепису населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcensus.gov.ua/ukr/laws/2012/program.pdf>